

islámské náboženství v Bosně, Sandžaku, Kosovu a částečně také v Makedonii silně pozice až do dnešních dnů.

Někdejší kulturní dualismus katolicitvy a pravoslavy, který po staletí rozdělil val jihoslovanský svět, se po ovládnutí velké části Balkánu osmanskými Turky výrazně prohloubil. Příchod islámu situaci ještě více zkomplikoval. Severozápad a jihovýchod Balkánu se v následujícím období ocitly ve dvou politicky a také kulturně diametrálně odlišných prostředích – v civilizačním okruhu západní kultury (katolické, resp. protestantské) a v oblasti kultury východní (byzantsko-ortodoxní, resp. pravoslavné, a orientální – islámské). Tato skutečnost Severozápadní jihoslovanské země, jež zůstaly v rámci středoevropské kulturní oblasti, zasáhla v 16. století vlna evropské reformace. Zvláště intenzivně poznámennala slovanské území, oblast Chorvatska jen zčásti. Pro budoucí rozvoj slovinského národa mělo reformáční období klíčový význam (příspělo k uchování lidového jazyka, rozvoji vzdělanosti apod.). Pozdější úsilí Habsburků o odstranění dopadů reformace cílevědomou rekatolizací mělo naopak rozhodující vliv na to, že si katolické náboženství v chorvatském a slovinském prostědi dodnes uchoválo velmi silné pozice.

Pro centrální a jihovýchodní části Balkánu bylo v té době naopak charakteristické mšíení prvky orientální, islámské civilizace s prvky byzantské ortodoxní kultury. Pro většinu jihoslovanských etnik žijících v tomto prostoru známějších forem věcné přetvářky patriarchálního způsobu života a zvyků. Duchovní vliv na zdejší společnost mělo náboženství, resp. islámští a pravoslavní duchovní, kteří – což bylo jejich společným znakem – konzervativně lpěli na starých tradicích a neměnnosti celkových poměrů.

Kromě kulturních odlišností se v průběhu 16.–18. století zvýraznily také hospodářské rozdíly mezi jednotlivými jihoslovanskými zeměmi. Zatímco v severozápadních oblastech (v prvé řadě ve slovinských zemích) se již v průběhu 18. století objevily první manufaktury a postupně se tu rozvíjely rané kapitalistické vztahy, centrální a jižní části Balkánu zůstaly ještě dlouho při svém tradičním zemědělství, pastevectví a víceméně rukodělné řemeslné výrobě.

V první nadhlády Osmanů na Balkáně lze přitom rozlišit dvě základní fáze. V prvním období (přibližně od poloviny 14. století do konce 16. století) se turecká říše neustále rozrůstala a politicky a vojensky sílila. Územní expanze byla také výčerpání, degenerace politického prosperity. Asi od druhé poloviny 17. století se okolních evropských mocností, především habsburské monarchie a později též Ruska) a začala nezadržitelně narušovat ze svých předchozích mocenských pozic z Balkánu. V důsledku tohoto vývoje se na mezinárodněpolitické scéně objevila tzv. východní otázka – problém vyplnění mocenského vakua po vyhlášení Turků z Balkánu. O tuto oblast mělo zájem Rakousko, Rusko, Benátky i další mocnosti. Vstup a pád moci osmanské říše na Balkáně v 16.–18. století specifickým způsobem poznámennala i společensko-politický, hospodářský a kulturní vývoj většiny jihoslovanských zemí.

1 JIHOSLOVANSKÉ OBLASTI V RÁMCI OSMANSKÉ ŘÍŠE

Vojenským vyvrácením a následným obsazením dohasínajících zbytků někdejších samostatných jihoslovanských států – Srbské despotoviny (1459), středověké Bosny (1463) a řady dalších menších držav, např. Hercegoviny (1482) nebo panství Crnojevićů v Černé Hoře (1499) – turecká expanze do jihoslovanského poloostrova zdaleka neskončila. Konec 15. a téměř celé 16. století se nesly ve znamení nových a nových výpadů osmanských vojsk na sever a západ od Dunaje a Sávy.

Uherský král Matyáš Korvín, kterému v druhé polovině 15. století patřily chorvatské země a také některé dosud svobodné oblasti západní a severní Bosny (pohraniční bányoviny Jajce a Srebrenik), se pokoušel vzdorovat pokračujícímu tureckému nebezpečí mj. tím, že přiznával někdejší vládařské tituly jihoslovanským velmožům, kteří se mezitím stali jeho poddanými. Věřil, že tímto způsobem pozvedne jejich odhodlání k obraně beneficií a tím i hranic Uherského království. Např. v letech 1471–1477 ustanovil v severním bosenském pojiž předtím učinili Turci ve svém záboru v centrálních částech Bosny, když zde kolem roku 1465 předali část území do správy příbuznému tradiční dynastie Kotromanićů Matijovi Šabancićovi. Domnívali se, že by jim Šabancić se svými vojsky z Uher. V roce 1476 ustavili Turci v Bosně údajně ještě jednoho „krále“ – Matiju Vojislaiće. Další zmínky o jeho osobě se však nedochovaly. Víra v mobilizační účinek formálně vzkrísleného titulu bosenského krále se však ukázala iluzí zcela pasivní. Znovu to dokazovalo skutečnost, že instituce někdejších bosenských králů stejně jako státní svěbytnost středověké Bosny byly postaveny na dosud křehkých základech a silnější kořeny ve zdejších prostředích nepupily.

Větší úspěch slavil král Matyáš s pokusem o obnovu titulu srbského despoty. V roce 1471 jmenoval Vuka Grgureviće, jednoho z potomků poslední srbské vládnoucí dynastie (Brankovićů), „despotou Rašky“ a daroval mu několik statků v jižních Uhrách a ve Sremu. V letech 1475–1476 se despotu Vuk zúčastnil úspěšného uherského vojenského tažení směrem na jih za Dunaj, během něhož se podařilo osvobodit značnou část někdejšího severního Srbska včetně důležité pevnosti Šabac. Na ovládnutém území byla usazena šabacká bányovina. Vuk Grgurević a později i jeho bratr Jovan provedli ještě několik výpadů proti Turkům, zejména do oblasti centrální Bosny, avšak bez větších úspěchů. Po Jovanově smrti přešla hodnost despoty na chorvatskou magnátskou rodinu Berislavićů, která byla s Brankovićy spřízněna. Berislavići užívali titulu „despotové sremští“ podle statků, které drželi převážně na území Sremu.

Feudální anarchie a boje o uherskou královskou korunu, které nastaly po smrti Matyáše Korvína (1490), však silně znehodnocovaly úporné snažení srbských vojsk na sever a západ od Dunaje a Sávy.

ského žitlu o udržení nezávislosti oblasti ležících podél dunajské hranice. Loučkové vpády osmanských oddílů do severního Srbska a jižních Uher (Banátu, Backy, Baranje, Sremu) koncem 15. století znovu zesílily.

Úplné pokoreni zbytků Sby osídleného území přineslo velké tažení sultána Solymana I. v průběhu 20. let 16. století. Jeho armáda nejdříve dobyla nevinnost Sabac (1521), poté zpusťovala oblast Sremu a východní Slavonie a nakonec se zmocnila i Belehradu. V roce 1526 vyhlásil turecký panovník s mohutným vojskem do panonské kotliny. Při tomto tažení padl do jeho rukou s mohutným u Mohače (29. srpna 1526) bojovalo na straně poraženého uherského krále Ludvíka Jagellonského vedle uherské, chorvatské a české šlechty také několik sibijských oddílů.

V roce 1528 se Turkům vzdala silná pevnost Jajce v západní Bosně a spolu s ní i většina nekdější stejnojmenné banoviny v povodí Vrbasu, včetně města Banja Luka. (Toto území se později označovalo jako tzv. Turecké Chorvatsko.) Poslední velkou pevností, která v oblasti stále zůstávala v rukou chorvatských a uherských obránců, byl Bihac na řece Uně. O rok později (1529) byl Solymán I. přeroděn vojskem rakouských Habsburků u Vídně a z panonské kotliny se načas stáhl.

V centrálních částech Balkánu však osmanské vojsko pokračovalo v ofenzivě. V roce 1536 se turecké oddíly zmocnily střední části Slavonie a rok nato dokončili obsazování prakticky celé Dalmácie. Její vnitrozemí padlo do osmanských rukou již v letech 1499–1513. Benátská republika, které do té doby patřila většina částí dalmatského pobřeží, zde před Turky utáhla pouze několik nejvýznamnějších měst – Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Omis a Kotlor. Severozápadně od Kótnického poloostrova na osmanské říši. Vděčila za to především svým obchodním aktivitám, které přinášely nemalý užitek i Turkům.

Nový mohutný turecký vpád do centra Uher byl završen dobýváním Budína v roce 1541. Město se stalo střediskem rozsáhlé osmanské provincie – budínské ejaletu. Správcem jednotlivých provincií přinálel zpravidla titul paša (velitel, resp. náčelník), proto se pro označení tureckých provincií používala také termínu pašaliky. Centrem dalšího samostatného pašaliku se po tureckém obsazení Banátu (1552) stalo město Temesvár.

K poslednímu většímu územnímu rozšíření osmanské říše v jihoslovanském prostoru došlo v druhé polovině 16. století. Zasloužilo se o to vojsko tehdejšího osmanského vojévdy Ferhada-paši Sokoloviće. Tomu se o to vojsko tehdejšího drců Bosny. Výrazem pevného uchycení Turků v srdci Balkánu se v severozápadě stalo osídlení další osmanské provincie – bosensko-hercegovské pašaliku. Ještě téhož roku (1592) vojska bosenského guvernéra Hasana-paši Predoburky. Územní rozšíření hranic bylo strategicky důležité pevnosti Bihac. Spolu s ní se součástí obranné linie zbudované na chorvatském pomezí rakouskými Habsburky. Hranice mezi habsburskou a osmanskou říší se po pádu Bihace posunula, ještě

hlouběji do chorvatského vnitrozemí. Na konci 16. století vedla západně od města Virovitice ve Slavonii k chorvatské pevnosti Slaku na Sávi, odtud se stala čela jižně od řeky Kupy k další chorvatské pevnosti Slaku na Sávi, odtud se stala pokračovala napříč oblastí Kordunu a Liky až k pobřeží Velebitu, táhnoucí se podél jaderského pobřeží. Po přibližné dvou století tureckého obsazování jihoslovanského území (od prvních záborů v oblasti Makedonie koncem 14. století) se tak udržely mimo dosah moci Istanbulu pouze slovanské země a zbytky zbytků" nekdějšího rozsáhlého chorvatského království.

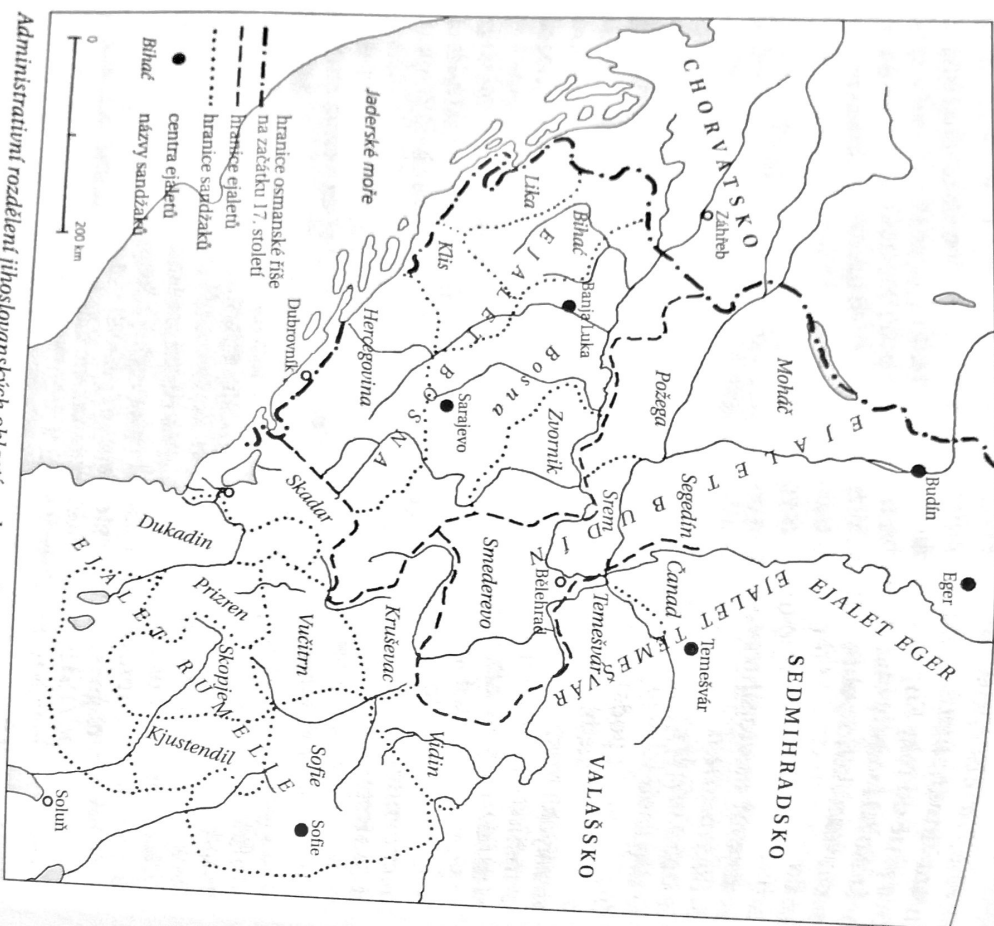
CHARAKTER OSMANSKÉ MOCI

Organizace a podstata fungování tak ohromného kolosu, jaký představovala osmanská říše, byla dosti složitá a často se měnila. Při výkladu dějin jihoslovanských etnik, která upadla v průběhu 14.–16. století do područí Osmanů, ní třeba detailně charakterizovat všechny její rozličné formy, uvedení základních faktů je však nezbytné.

Turecká říše byla absolutistickou monarchií v čele s despotickým autokratickým sultánem, jenž po roce 1517 fakticky přijal i funkci chalify – nejvyššího duchovního i světského představitele muslimské náboženské obce. Výkonná moc ve státě byla obvykle svěřena velkému vezírovi, který předsedal divanu (ministrské radě). Divan a dvorská kancelář úřadovaly v paláci, který byl charakteristický vysokým vstupním portálem, před nímž čekala – často mnoha dnů – jednotlivá poselstva na slyšení u vezíra, případně u jiných tureckých vládních představitelů. V západní Evropě se pro tento palác zvláště označovalo soka porta nebo jen zkráceně Porta. Později se tímto termínem označovala i turecká vláda obecně.

Státní správa v osmanské říši byla silně centralizovaná. Území státu se členilo na vojensko-správní provincie – beglerbeglyky, resp. ejalety, v jejichž čele stáli provinciální guvernéři – beglerbegové (pašové). Až do pádu Budína do tureckých rukou (1541) patřily všechny obsazené balkánské země do spojeneckého ejaletu se sídlem v Sofii. V průběhu 16. století pak bylo na Balkáně ustanoveno několik dalších samostatných osmanských provincií. Jihoslovanské oblasti ležící severně od Sávy a Dunaje patřily k budínskému, temesvárskému a zčásti též k kanizskému ejaletu, centrální části Balkánu zahrnovaly bosenský. Teritorium nekdějšího Srbska a oblast Makedonie byly zpočátku náležely součástí rumunského ejaletu, později byl i jihovýchod Balkánu rozdělen jako bělehradský, ejalet skopský, skadarský, bitolský, solunský ad. Ejalety (pašaliky) se dále členily na menší provinciální jednotky – sandžaky (kraje), které spravovali sandžakbegové. Nejmenšími správními jednotkami byly nahle správní struktury existovaly v osmanské říši struktura soudní. Soudní obvod se nazýval kadiluci a místním soudcem se říkalo kadilové.

Osmanská říše byla silně militarizovaným státem. Základ její moci tvořila početná armáda a pevná vojenská organizace. Vedle námořní flotily vzbuzovalo v Evropě v 15.–18. století obavy zvláště pozemní osmanské vojsko, které se členilo na sultánovu gardu, vojenské hotovosti jednotlivých ejaletů a pluky obá-

Administrativní rozdělení jihoslovanských oblastí pod tureckou správou

vaných janičářů (z tureckého ženi čer – nová armáda). Janičářské jednotky byly zřizovány již od druhé poloviny 14. století, především z válečných začátků císařských vojsk. Zpočátku neměli právo ženit se ani vlastnit soukromý majetek. Jejich oddíly byly vytvářeny ze státní pokladny. Výbojných tažení se účastnila také osmanská vojenská šlechta, které sultán za její účast ve válkách propůjčoval statky různé velikosti. Osmanskou armádu často doprovázelo i oddíl některých sultánových křesťanských sborů, do nichž bývaly zpočátku zařazovány Osmanská říše po dlouhou dobu fungovala jako vojensko-feudální monarchie. Jejím základem byl tzv. sipáhjsko-timárský systém. Říše rostla a sílila svými územními výboji, veškerá nově získaná půda a majetek přitom náležely stá-

tu, resp. panovníkovi. Sultán přiděloval půdu v podobě různé veliké beneficie (timárů, zaematů, chassů) vojenské šlechtě – sipáhijům (označení původně znamenalo jezdec, později obecněji velitel, šlechtic), kteří se zúčastnili válečného tažení a měli trvalou povinnost vojenské služby státu a panovníkovi. Sipáhijové (někdy též označováni titulem begové – velitelé, páni, lidé vznešeného původu) přitom nezískávali své statky (povětšinou timáry, tj. statky s ročním výnosem do 20 tisíc stříbrných akce) do osobního vlastnictví. Byly jim jen propůjčovány a stávaly se zdrojem jejich důchodů, vybíraných v podobě různé výsokých daní od rolníků, kteří příslušnou půdu obdělávali. Pokud rolníci plnili své daňové povinnosti, stát jim v průběhu 15.–17. století garantoval jejich právo na užívání půdy (tzv. tapija). Uvnitř rolnických rodin se potom mohla půda dědit z generace na generaci.

Vedle muslimských šlechticů získávali v 15. a 16. století od sultána právo vybírat daně i někteří křesťanští feudálové, zvláště staršího věku vládky rodů. Rody pastevců Vlachů pomáhaly ve 14.–16. století při osmanských válečných taženích, hlídaly důležité horské průsmyky, mosty, hranice říše apod. Zato dostávaly od Turků práva držet svá pastviště a různá ulehčení na daních. Stalo se tak, že vládky rodů tvořili po jistou dobu také součást osmanské vojenské šlechty (tzv. křesťanští sipáhijové). Část z nich časem přestoupila k islámskému náboženství.

Osmanské impérium bylo islámským státem. Náboženská příslušnost (konfese) představovala hlavní děličko v politicko-společenském rozvrstvení obyva-

Janičář a sipáhija

telstva říše. Tehdejší společnost byla rozdělena na vládnoucí privilegovanou muslimskou vrstvu (tzv. askeri) a nephnaprávné poddané (tzv. rāju). Vládnoucí elita tvořili vedle muslimských šlechticů a vojáků ještě úředníci a duchovní, jejichž hlavním posláním bylo vojenskou mocí a náboženskou ideologií udržovat a bránit stát i celý jeho společenský systém. Tyto skupiny měly také právo spolupodílet se na vybírání a užívání daní. K ráji patřili ve 14.–16. století vedle křesťanů a židů také drobní muslimští sedláci a řemeslníci, tj. všichni ti, jejichž úkolem bylo pracovat a zajišťovat materiální statky nezbytné pro chod státu a vládnoucí vrstvy. Od 17. století se termín rája vztahoval víceméně jen na nemuslimské obyvatelstvo v osmanské říši. Příslušníci islámské obce byli v osmanské říši favorizováni. Vytvářela se z nich společenská elita, která měla přístup k nejvyšším státním hodnostem a úřadům.

Turecké vpády, provázené pustošením a pleněním celých regionů, vyvolaly na Balkáně rozsáhlé etnické přesuny. Obyvatelstvo řady oblastí bylo Turky zčásti pobito nebo odvečeno do otroctví, zčásti uteklo na západ a na sever do dosud svobodných krajů. Např. o Bosně analyzy dobových pramenů vypovídají, že zde zůstalo po vpádu Turků na konci 15. století jen asi 20–30 % původního obyvatelstva.

Opuštěné oblasti Turci nově kolonizovali, částečně tureckým, ve většině případů však křesťanským (převážně pravoslavným) obyvatelstvem, pocházejícím z jihovýchodních částí Balkánu. Touto cestou se např. dostalo značné množství nového srbského a vlašského etnika nejen do dnešní východní Hercegoviny, kde žilo pravoslavné obyvatelstvo již před příchodem Turků, ale také do západních částí Bosny (do tzv. bosenské Krajiny), do některých oblastí Dalmácie a později též Slavonie. Na všech těchto územích žil původně katolický (tj. fakticky chorvatský) živel. Mnozí z nových kolonistů zde v následujícím období pomáhali muslimům jako tzv. hraničáři při obraně systematicky budovaných pohraničních tureckých pevností.

Dalším výrazným důsledkem několik staletí trvajících nadvlády Osmanů na Balkáně se stala islamizace značné části zdejšího obyvatelstva. Do jisté míry byly islamizovány všechny Turky obsazené jihoslovanské země. Velký počet konverzí bylo možno zaznamenat především mezi obyvateli měst. Výrazný úspěch slavilo nové náboženství zvláště tam, kde v dřívějších dobách neexistovaly pevné církevní struktury. Např. na teritoriu Bosny, kde ve středověku umožnila slabost katolické církve rozšíření heretického pararenského hnutí, přešlo od 80. let 15. století do poloviny 16. století k islámskému náboženství 70–75 % místních obyvatel. Výrazně se islám prosadil také tam, kde již dříve docházelo ke křížení rozdílných konfesí, resp. k jejich vzájemnému potírání (např. v oblasti dnešní Albánie).

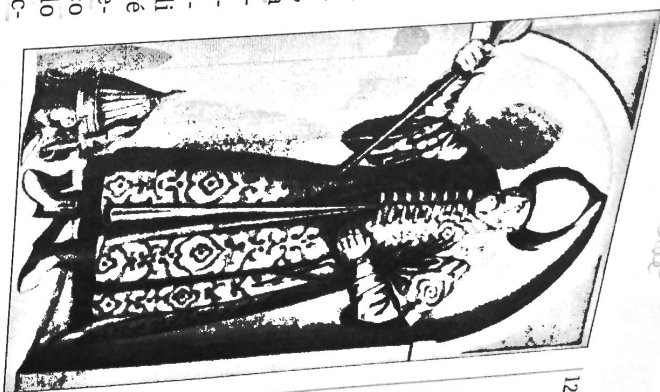
Islamizace obyvatelstva na Balkáně probíhala různými způsoby. Násilné formy byly přitom spíše výjimečné, navíc se objevovaly především v raném – dobytelském – období osmanské moci. Lze sem zařadit především tzv. devširmu, což bylo násilné odebírání dětí křesťanů a jejich odesílání do speciálních táborů, kde byly poislámsťeny a vycvičeny pro službu v janičárských oddílech. Děti odejmuté z vyšších společenských tříd byly (jako určitá forma rukojmí) často vychovávány pro službu u sultánova dvora nebo jiné druhy státní služby. Mladí poturčenci pak obvykle zpětně působili na své rodáky, aby i oni kon-

vertovali k islámskému náboženství. Touto cestou se zvláště v 16. a 17. století dostalo mnoho lidí z jihoslovanských zemí až do nejvyšších kruhů osmanské říše. Např. z Bosny a Hercegoviny pocházelo i několik velkých vezírů, z nichž největšího věhlasu dosáhl vezír Mehmed-paša Sokolović (velký vezír v letech 1565–1579, rodem z Hercegoviny).

Obecně však lze říci, že k islamizaci na Balkáně docházelo především pod vlivem osmanské-ekonomického tlaku. Pro Osmany nebyla cílem etnická, resp. jazyková asimilace obyvatelstva nově podmaněných krajů. Tyto záležitosti podmanitelé prakticky vůbec nezajímaly. Proto si také lidé v obsazených oblastech povětšinou uchovávali svůj původní jazyk a někde i své staré regionální vědomí. Turkům šlo především o to, aby nově získané země co nejrychleji a nejpevněji zapojili do systému své politické a také ideologické (náboženské) organizace. Společenský a politický růst v osmanské říši byl umožňován pouze stoupencům islámu. Ti měli také řadu hospodářských výhod (např. některé úlevy na daních), na druhé straně však podléhali povinnosti služby v sultánově vojsku.

Křesťanské obyvatelstvo bylo naopak politicky bezprávné a navíc silně zatížené velkými daňovými a později též nevolnickými povinnostmi. Od křesťanů byla vybírána jednak tzv. džizja, což byla „daň z hlavy“ placená všemi zdatnými křesťany mužského pohlaví, kteří nekonali vojenskou službu, a dále tzv. ha-raz, daň odevzdávaná nemuslimským obyvatelstvem z půdy a jejích výnosů. K úspěchu islamizace do značné míry přispěla i skutečnost, že na rozdíl od politické anarchie a bezuzdného hospodářského vykořisťování poddaných křesťanskými feudály, které panovaly na jihu Balkánu v předtureckém období, nabídl Turci domácímu obyvatelstvu – alespoň co se týče 15. a 16. století – relativně pevný politický a ekonomický řád, v prvé řadě státem jednotně stanovené a poměrně stabilní daně.

Důležitým faktorem, který v 15. a 16. století významně napomohl k rozvoji islamizace na Balkáně, byl také rychlý rozvoj zdejších měst. V té době rozvíjela turecká říše obdobím svého největšího rozkvětu. Mohutně se zde rozvíjely obchod, řemesla, stavitelství i vzdělanost. Jihoslovanská města, která ležela na důležitých trasách mezi jihem Balkánu a Turky ovládanými zeměmi na sever od Sávy a Dunaje, z tohoto vývoje v prvních stoletích osmanské moci dosti důstojně profitovala. Hospodářský rozmach zaznamenala zvláště ta, která byla již dříve dů-

Mehmed-paša Sokolović

ležitými obchodními či vojenskými centry, např. Skopje a Bitola (Monastir) v bitolském pašaliku, Bělehrad, Smederevo. Niš a Užice ve smederevském pašaliku. Zvornik a Novi Pazar v pašaliku bosenském. Další města Turci na Balkáně nově založili. K nejvýznamnějším patřily Sarajevo, Mostar aj. Řada měst vznikla na základě speciálních strategicko-politických plánů, jejichž cílem se stalo vytvoření center vojenského, správního, obchodního a náboženského života v jednotlivých regionech.

Ve městech se usazovali vojáci (janičáři), úředníci, duchovní, drobní obchodníci, řemeslníci, tedy profese, v nichž měli stoupenci islámu nepochybně šance k rychlému společenskému postupu. Většina bosenských, ale také větší značná část srbských a makedonských měst se proto rychle islamizovala a na konci 16. století bylo jejich obyvatelstvo již z 80 i více procent islámské.

Zahranční obchod v osmanských městech zůstával ovšem povětšinou v rukou dubrovnických, benátských a janovských kupců. Zvláště Dubrovničané mívali v centrálních částech Balkánu své početné kupecké kolonie. Na jihu Balkánského poloostrova se obchodu a řemeslům věnovalo také mnoho Židů, Řeků a Arménů.

Charakteristickým znakem osmanské společnosti bylo, že se zde sice rozedlouho se prakticky vůbec neodlišovaly národnosti. Pojem národnosti tu obvykle splýval s pojmem náboženské příslušnosti, nebo se v něm fakticky ztá- stoupenci pravoslavného náboženství, dalším milétem byli katolíci, židé ad. Národnostně nerozlišená zde byla i komunita muslimská, skládající se vedle původu (z etnických Arabů, Slovanů, Albánců, Vlachů aj.) – tzv. poturčenců, kým a náboženském smyslu se tato komunita po celá staletí považovala za je- v turecké říši po staletí (prakticky až do 19. století) a hrál ve zdejší společnosti a v životě poddaných velmi významnou úlohu.

Mezi jednotlivými konfesei koexistujícími v 15.–17. století v rámci osman- ské říše se rozvíjely poměrně toleranční vztahy. Tolerance muslimů k ostatním náboženským pramenům, zvláště k židům, byla velmi vysoká. Tolerance muslimů k ostatním křesťanstvím, zvláště k pravoslavným, byla velmi vysoká. Tolerance muslimů k ostatním křesťanstvím, zvláště k pravoslavným, byla velmi vysoká. Tolerance muslimů k ostatním křesťanstvím, zvláště k pravoslavným, byla velmi vysoká.

O duchovní život zbytků katolíků v západních částech osmanské říše – především na území bosenského pašaliku – pečoval i po pádu těchto oblastí do tureckých rukou řád frančiskánů. O pokračování mise tohoto řádu v Bosně se údajně

zasloužil mnich Andjeo (Angelus) Zvizdović. Jak se později tradovalo mezi bo- senskými frančiskány, vymohl si tento mnich svou audiencí u sultána Mehmeda II. v roce 1463 soubhas s pokračováním hlásání katolické víry v zemi. Frančiskánská mise tak byla jednou institucí, která přecházela pád středověkého bosens- kého státu. Od roku 1517 pak v Bosně oficiálně působila zvláštní frančiskánská církevní provincie Stříbrná Bosna (latinsky Bosna Argentina). Později spravova- la i další katolické kraje, které Turci obsadili v Dalmácii, Chorvatsku a Slavonii. Centry činnosti frančiskánů se staly katolické kláštery, jejichž počet se však neu- stálé snižoval. Ještě na konci 15. století existovalo na území Bosny a Heregoviny přibližně třicet frančiskánských klášterů. Nejvíce jich bylo v okolí bývalých hornických měst. S úbytkem katolického obyvatelstva v Bosně postupně mizely i katolické kláštery; na začátku 18. století zbyly již jen tři.

Také náboženský život pravoslavných obyvatel v jihoslovanských zemích ob- sazených Turky se opíral o aktivitu klášterů. Na rozdíl od klášterů katolických však pravoslavných klášterů v centrálních částech Balkánu od poloviny 16. sto- letí spíše přibývalo. V roce 1557 umožnil sultán Süleyman I. obnovu samostat- né srbské pravoslavné církve. Sídlem jejího patriarchy se stal starobylý klášter v Peči. (Po zániku Srbské despotoviny patřily srbské oblasti přechodně pod cír- kevní správu ochridského arcibiskopátu.) Hlavní zásluhu na tom měl velký vezír Mehmed-paša Sokolović. Dodnes nejsou přesně známy motivy, které ovlivnily Sokolovićovo rozhodnutí. Snad na něj měl vliv fakt, že Sokolović byl ve svém mládí diákem (začínajícím klerikem) v pravoslavném klášteře v Mile- ševu, snad chtěl tímto činem prospět svým příbuzným. Prvním patriarchou obnovené srbské církve se sídlem v Peči byl totiž ustanoven bratr Mehmeda-paši Sokoloviće Makarije a po jeho smrti se dalšími patriarchy stali vezíroví synovci Antonije a Gerasim.

Srbská pravoslavná církev byla samosprávnou institucí s právem volby patri- archů a episkopů (biskupů). Patriarchát v Peči uplatňoval církevní správu nad velice rozsáhlým územím – nad celým někdejší Srbskem, Černou Horou, Bosnou, částí Bulharska, severními oblastmi Makedonie a zároveň nad úze- mím v Dalmácii, Chorvatsku, Slavonii a Uhrách osídlenými pravoslavným obyvatelstvem. Celkem srbský patriarchát sdružoval přes 40 metropolitů a bis- kupů. Turecká moc prostřednictvím srbské církve poskytlá pravoslavnému obyvatelstvu i určitou správní a soudní autonomii. Patriarchátu patřily některé církevní statky a zároveň měl právo vybírat daň z každé pravoslavné rolnické usedlosti. Církevní hodnostáři mohli také např. řešit některé drobnější majet- kové spory mezi pravoslavnými poddanými. Přestože srbské etnikum přišlo v důsledku tureckých výbojů o vlastní stát, mělo v 16.–18. století v obnovené srbské pravoslavné církvi důležitý nástroj k udržování náboženské jednoty.

a později též k pěstování svého národního povědomí. Později též k pěstování svého národního povědomí. Později též k pěstování svého národního povědomí. Později též k pěstování svého národního povědomí.

V průběhu 16. století posílila své pozice v jihoslovanských zemích ještě čtvrt- tá důležitá konfese – židé. Zvláště významného postavení zde dosáhli tzv. se- fardské židé, kteří byli v letech 1492–1496 vyhnáni ze Španělska a v následujíc-

cích desetiletích hledali útočiště po různých koutech Evropy včetně Balkánu. Poměrně početné kolonie se jim podařilo založit např. v některých bosenských městech – v Sarajevu, Travniku, Banja Luce a Bihaci. Většinou zde působili jako velmi schopní obchodníci. Silná komunita sefardů žila také v makedonské Soluni. I v nové domovině si sefardští židé uchovávali své původní zvyky a obvykle včetně charakteristického jazyka, který byl zvláštní mutací španělštiny.

POKUSY JIHOSLOVANŮ O VYMANĚNÍ Z TURECKÉ MOCI

Osmanské vojsko, jehož síla se v Evropě po několika staletí jevila neotřesitelnou, okusilo na přelomu 16. a 17. století první hořkost porážek. Jednou z osudových proher byl pro Osmany debakl armády bosenského paši Hasana-paši Predojeviće (dobývatele Bihacé) v bitvě u Sisaku 22. června 1593. Paša, opoje-ný svými předchozími vítězstvími, zde přecenil své síly a byl nečekaně poražen vojsky záhřebského vojenského správce Ruprechta z Eggenberka a chorvatského bána Tomáše Erdődyho. Ztráty Osmanů u Sisaku byly velké. Na bitevním poli zůstalo vedle samotného Hasana-paši téměř sedm tisíc vojáků a důstojníků z celého bosenského pašalíku. Porážka Turků u Sisaku měla velký vojenský a také psychologický význam. Ukázala, že vojsko osmanské říše již není neporazitelné.

Sisacká prohra osmanského vojska měla své důsledky také pro bosenský pašalík. Rodiny padlých bosenských begů se tehdy obrátily na Portu se žádostí, aby bylo uznáno dědičné právo na timáry pro potomky zemřelých osmanských šlechticů. Porta k tomu dala souhlas v roce 1594. (V té době šlo v rámci osman-ské říše spíše o výjimku.) Tím byl v Bosně umožněn vznik tzv. odžakluk timárů (dědičných timárů), což vytvořilo nezbytnou podmínku pro zformování dědič-né domácnosti, s bosenským pašalíkem úzce spjaté muslimské elity. Pozdější bo-sensití sipáhlíové již nebyli nuceni usilovat o získání majetků v cizině, ale mohli se soustředit na upevňování držby statků ve vlastní zemi.

Křesťanské obyvatelstvo jihoslovanských zemí se s osmanskou nadvládou nikdy nesmířilo. Přes hrozbu drastických represí ze strany Turků se mezi ním vždy objevovaly určité projevy rezistence. Na konci 15. a v průběhu 16. století se jednalo spíše o živelný odpor. Jeho nejrozšířenější formou byl zpočátku hajductví. Hajduky byli nazýváni křesťanství vzbouřenci, kteří před tureckým útlakem utkali do lesů a hor, kde se skrývali a jednoutivě nebo ve skupinách (če-tách) přepadali a olupovali turecké obchodní karavany i menší vojenské jed-notky. Šlo tedy o jakési lidové zbrojnky nebo často jen loupežníky. Usedlé křes-tánské obyvatelstvo je však většinou podporovalo a spatořovalo v nich národní mstitele a hrdiny. Odvážné činy hajduků se také stávaly částým námětem lido-vých písní a pověstí.

Vedle hajduků ohrožovali tureckou moc i tzv. uskoci. Šlo o příslušníky pravo-slavné i katolické obce, kteří sběhli „uskočili“ z území obsazených Turky na dosud svobodná teritoria okolních států, především do habsburské monarchie (do Chorvatska, Uher) nebo pod ochranu Benátek (do pobřežních částí Dal-mácie). Zde se sdružovali do ozbrojených skupin, které zpětne prováděly zá-škodnické a loupežné vpády do tureckých oblastí.

prakticky celé 17. století se vyznačovalo úmornými pozíčními válkami mezi osmanskou říší a sousedními křesťanskými státy – habsburskou monarchií, mezi Polskem, později též Ruskem. Jihoslovanské křesťanské obyvatelstvo na Balkáně se snažilo využívat těchto válek k pokusům o organizování protitu-reckých povstání.

Jedno z prvních masovějších povstání propuklo v letech 1594–1595 mezi pravoslavným obyvatelstvem v Banátě za tzv. dlouhé (sisacké) války, vedené mezi osmanskou říší a habsburskou monarchií (1593–1606). Povstalců v čele s Petrem Majzošem, pravděpodobně Rumunem, se tehdy zmocnili město Vršace, Beckereku a ohrožovali i samotný Temesvár. Předpokládáné podpory ze strany sedmihradského knížete, případně Habsburků se však nedočkali a brzy podlehli přesile spojených vojsk budinského a temesvárského paši. Obdobné povstání pravoslavného živlu vypuklo v té době také v Kosovu a v Hercegovině. V dubnu 1595 nechal vezír Kodža Sinan-paša, velící turecké armádě v bojích proti Habsburkům, spálit v Bělehradě ostatky sv. Sávy, jež sem předtím dal přivést z kláštera v Mileševu. Tímto způsobem chtěl zastrážit srbské pravoslavné obyvatelstvo a odradit ho od dalších pokusů o rebelii. Zneuctnění památky svě-tce, jehož kult byl mezi Srby velice silný, však jen posílil averzi pravoslavného obyvatelstva k Osmanům.

Dlouhou (sisackou) válku uzavřel mír podepsaný v roce 1606 na říčním ostrově v místě zvaném Žitvatorok (jih dnešního Slovenska). Mír potvrdil dosaže-nou rovnováhu sil mezi oběma mocnostmi a znamenal zároveň kulminaci bod turecké moci v Uhrách, resp. v celé širší balkánské oblasti. V následujícím období vliv sultánovy moci – přes několik pokusů turecké armády o nové výpa-dy – již pouze klesal.

Nové nepokoje mezi křesťanským obyvatelstvem na Balkáně vzplanuly za tzv. kandijské (krétské) války, kterou vedla osmanská říše s Benátskou republi-kou v letech 1645–1669. Za aktivního přispění uskoků a hajduků byl cel se teh-dy Benáťanům podařilo osvobodit některé části chorvatského Přímoří a také severní Dalmácie.

Skutečně masových rozměrů však nabyla jihoslovanská povstání až za tzv. velké (vídeňské) války mezi habsburskou monarchií a osmanskou říší, která probíhala v letech 1683–1699. Po katastrofální porážce Turků u Vídně (1683) spojeným vojskem Habsburků a polského krále Jana Sobieského a následují-cím osvobozením Budína (1686) se k císařské armádě začalo houfně přidávat ka-tolické i pravoslavné obyvatelstvo ze všech krajů ležících severně od Dunaje a Sávy. V létě roku 1688 došli císařské jednotky až k městu Zemunu ve Střemu a krátce nato obsadily Bělehrad. Když pak v roce 1689 hlavní velitel císařské ar-mády Ludvík Bádenský vytáhl do někdejšího Srbska, vydal prohlášení, v němž vyzval místní křesťany k všeobecnému povstání. Jeho provolání mělo velký ohlas. S podporou pravoslavného obyvatelstva se podařilo císařským vojákům za dva měsíce dorazit do Niše a poté se probít až do oblasti Kosova, kde obsa-dili města Prizren, Prištinu a Peč.

Při získávání Srubů pro odboj se v té době silně angažoval také jifi (Djordje) Branković, potomek někdejšího rodu srbských despotů. Rakouský císař Leo-pold I. v něm chtěl získat vlivného pomocníka. V roce 1683 mu proto udělil ti-tul barona uherského království a přislibil někdejší statky Brankovićů v jižních